

Тема 13. Економічне зростання, сутність і проблеми

Економічне зростання за історичною міркою - явище нове, можливо, воно характерне лише для останніх трьох століть.

(С.Фішер, Р.Дорнбуш, Р.Шмалензі)

Економіка, що зростає, має більше можливостей задовольняти нові потреби та розв'язувати соціально-економічні проблеми як в середині країни, так і на міжнародному рівні.

(К.Макконнелл, С.Брю)

1. Економічний розвиток і економічне зростання.
2. Показники рівня економічного розвитку.
3. Економічне зростання, його типи і чинники.
4. Механізм економічного зростання. Мультиплікатор й акселератор.
5. Проблеми і наслідки економічного зростання.

Література

1. Макконнелл К., Брю С. Экономикс. Т. 1. Гл. 21 (3, 5). Гл. 13 (додаток) (4).
2. Самуэльсон П. Экономика: В 2-х тт. - Т. 2. М., 1993. Гл. 35, 36 (1, 2, 3).
3. Барр Р. Политическая экономия: В 2-х тт. - Т. 1. М., 1995. Тема II (1, 2, 3, 5).
4. Гальчинський А.С., Єщенко П.С., Палкін Ю.І. Основи економічної теорії: Підручник. К., 1995. Тема 21 §3, 4, 5 (3, 5).
5. Общая экономическая теория (политэкономия): Учебник / Под общей ред. В.И.Видяпина, Г.П.Журавлёвой. М., 1995. Гл. 24 §3 (3). Гл. 42 §3 (5).
6. Курс экономической теории. Учебное пособие / Под ред. М.Н.Чепурина, Е.А.Киселевой. Киров, 1995. Гл. 3 §4 (3). Приложение III. С. 587-589, 594-598, 606-608 (3). С. 323-324, 351-352 (4).
7. Балакеев В.З. Общая экономическая теория. Уч. пособие. Новосибирск, 1996. Гл. XX § 1, 2, 3 (3).
8. Экономика: Учебник / Под ред. А.С. Булатова. М., 1994. Гл. 13 §1, 4 (1, 2, 3, 5). 2-е изд. М., 1997. Гл. 17 §1, 2, 4 (1, 2, 3, 5).

Проблеми економічного зростання набувають неабиякої ваги особливо у зв'язку з тривалим падінням української економіки. Але в економічно розвинутих країнах ці проблеми залишаються в центрі уваги економістів (неокейнсіанські та неокласичні моделі економічного зростання). Більш

Етапи	Зростання населення	Зростання випуску продукції на душу населення
Аграрний (500-1500)	0.1	0.0
Розвинутий аграрний (1500-1700)	0.2	0.1
Торгівельний капіталізм (1700-1820)	0.4	0.2
Капіталізм (1820-1980)	0.9	1.6

Регіони – економічні лідери, що відрізнялися своєю економічною активністю та впливали на решту регіонів земної кулі, змінювалися протягом історії. Відомо, що неабияку роль в економічному розвитку зіграло море, тож перші осередки цивілізації створювалися навколо Середземного моря. З XVI ст. центр економічного розвитку перемістився в країни Західної Європи. Промислова революція XVIII ст., в свою чергу, закріплює лідируюче положення. Велика Британія в цей час монополює домінує у світі.

З 1870 р. її панування порушують суперники – Німеччина, США, Японія. Починаючи з 1885 р., США починають лідирувати згідно частки в світовому промисловому виробництві. Після першої світової війни позиції європейських країн ставали дедалі слабшими (після II світової війни вони відродилися лише завдяки плану Маршала). Напроти, США зміцнювали свої позиції.

Таким чином, економічний розвиток – це суперечливий процес, що має багато чинників. Сучасна класифікація країн відрізняється від спрощеної двополюсної моделі (соціалізм – капіталізм), вона багатополярна. Останнім часом з економіксу вийшла самостійна галузь – курс “Економічний розвиток” (див.: підручник М.П.Тодаро), в ньому робиться спроба прикласти загальні принципи економічної науки до країн з недосконалим ринком і слабкорозвинутою ринковою інфраструктурою.

2. Показники рівня економічного розвитку

В зв'язку з труднощами кількісного вимірювання економічного розвитку найчастіше аналізується економічне зростання. (Хоча не завжди високі темпи економічного зростання свідчать про економічний розвиток. Наприклад, в СРСР верстатів виробляли в 2,5 рази, тракторів - в 6-7 разів, комбайнів – в 14-17 разів більше, ніж в США, взуття – взагалі більше за всіх у світі).

Економічне зростання вимірюється у фізичних показниках (вони точніше, не піддаються впливу інфляції, але неуніверсальні, оскільки не висвітлюють картину загалом) та вартісних показниках.

Основні показники динаміки економічного зростання:

$$\text{зростання ВВП(ВНП, національного доходу, промислового виробництва)} = \frac{\text{ВВП}_{99}}{\text{ВВП}_{95}}$$

$$\text{темпи зростання ВВП(ВНП, національного доходу, промислового виробництва)} = \frac{\text{ВВП}_{99} - \text{ВВП}_{95}}{\text{ВВП}_{95}}$$

Оскільки економічне зростання визначається відносно певного року, що прийнятий за базу, серед швидко зростаючих економік немає розвинутих країн. В останні роки (дані за 1985 - 1995 рр.) високі темпи економічного зростання демонстрували Китай (10%), Таїланд (9%), Південна Корея (8,6%).

Вражаючі темпи економічного зростання називають “економічним дивом”. Так, в 1948-1972 рр. виробництво продукції на душу населення в Японії зросло на 8,2 % щорічно, в Німеччині – на 5,7%. (В США в той час – 2,2%).

Оскільки показник ВВП не дає повної картини економічного добробуту, в 1990 р. ООН ввела інтегральний показник – індекс людського розвитку (або розвитку людського потенціалу). Він складається з трьох компонентів – оцінка тривалості життя (від 25 до 85 р.), оцінка освітнього рівня дорослого населення (частка освічених - від 0 до 100%), та добробут (вимірюється у ВВП на душу населення – від 100 дол. до 40 тис.)

Індекси розвитку людського потенціалу (1994 р.)

Країни	Значення індексів			
	очікувана тривалість життя	доступність освіти	добробут	ІРЛП
Весь світ	0.64	0.71	0.94	0.764
Промислово розвинуті країни	0.82	0.93	0.98	0.911
Країни, що розвиваються	0.61	0.68	0.46	0.576
Країни з високим рівнем розвитку	0.83	0.91	0.98	0.907
Канада	0.9	0.99	0.99	0.960
США	0.85	0.98	0.99	0.942
Країни з середнім рівнем розвитку	0.7	0.76	0.54	0.667
Росія	0.68	0.92	0.78	0.792
Україна	0.72	0.91	0.43	0.689
Китай	0.73	0.73	0.41	0.626

Достатньо суперечливим виглядає зв'язок між середньою тривалістю життя, рівнем народжуваності та рівнем економічного добробуту країни. Наприклад, в Росії протягом ХХ ст. було три довгострокові періоди зростання тривалості життя. Перші два (на початку сторіччя, а також з 1923 р. до 1928 р.) пов'язуються з економічним підйомом, третій (1947-1964) – з відкриттям антибіотиків. Подібні факти дають підстави пов'язувати теперішнє скорочення тривалості життя і падіння народжуваності з невдалими економічними реформами. Але низька народжуваність притаманна сьогодні й достатньо

розвинутих країнам. Сучасну Німеччину не врятовують навіть іммігранти, прогнозується, що через 50 років населення країни зменшиться з 82,2 млн до 70 млн. Етнічних німців при цьому має залишитися близько 30 млн. – менше половини.

3. Економічне зростання, його типи і чинники

Типи економічного зростання – екстенсивний (за рахунок кількісного зростання чинників виробництва за умови їхньої якісної незмінності) інтенсивний (за рахунок якісної зміни чинників виробництва). В реальному житті ці два типи співіснують, кажуть про переважно екстенсивний, або переважно інтенсивний.

Чинниками економічного зростання є

1. кількість і якість всіх видів ресурсів:
  - а) кількість та якість трудових ресурсів (непогамовність потреб людини, прагнення до більш високого рівня життя лишається могутнім стимулом розвитку);
  - б) кількість та якість природних ресурсів (добре, коли країна забезпечена корисними копалинами: Росія, США, Китай; але ця вимога необов'язкова: практично не мають природних ресурсів Японія, Південна Корея, Тайвань);
  - в) вкладення капіталу (інвестиції), кількість та якість основних фондів.
2. рівень технології.

Всі чинники економічного зростання взаємопов'язані й переплетені. Існує група показників, що дозволяє вимірювати результативність застосування окремих чинників виробництва.

Продуктивність праці = (продукт)/(кількість працюючих); зворотній показник – трудомісткість.

Фондовіддача (продуктивність капіталу) = (продукт)/(капітал); зворотній показник - фондо (капітало-)місткість.

Фондоозбросність = (капітал)/(кількість працюючих).

Свого часу А.Сміт, аналізуючи ринкову економіку, виходив з необмеженості землі (багато вільних територій). Враховувалася лише праця (саме нею збагачується держава). Цілком логічно й панування трудової теорії вартості. Розвиток економіки розглядався виключно в залежності від зростання чисельності населення (Д.Рікардо, Р.Мальтус).

Неокласична модель описує економіку, що виробляє однорідний продукт і заснована на застосуванні двох чинників виробництва – праці й капіталу. Для аналізу економічного зростання використовується виробнича функція (залежність між обсягом продукції та його чинниками). Найпростіша виробнича функція – функція Кобба-Дугласа була висунута ще в 20-ті роки - $Y = AL^{\alpha}K^{\beta}$.

Пізніше функція була модифікована Р.Солоу (нар. 1924, нобелівська премія 1987 р.) шляхом введення інших показників. Ведучий елемент економічного

зростання у Р.Солоу – науково-технічний прогрес. З розвитком НТП все більше переважає інтенсивний тип економічного зростання.

4. Механізм економічного зростання. Мультиплікатор й акселератор

Процес економічного зростання на мікрорівні (окремого підприємства) розповсюджується на всю економіку (на макрорівні). Початковий імпульс, що надходить від однієї фірми, передається іншим. Це відбувається завдяки ефекту мультиплікатора й акселератора.

Коли відкривається нова фірма, вона дає нові робочі місця й спричиняє зростання доходів. Робітники, що отримали більші доходи, починають більше витратити. Тож зростають доходи власників крамничок, де робітники купують необхідні речі. Ці власники, в свою чергу, більше замовляють продукції у фермерів, промислових виробників, наймають нових робітників. Зростання доходів охоплює все нові верстви населення. Таким чином, початкова сума, що витрачена на відкриття фірми, приводить до утворення нових доходів, нових інвестицій – діє ефект мультиплікатора [1].

Якщо ефект мультиплікатора передає імпульс економічного зростання вперед, то ефект акселератора – назад. Коли будується нова фірма, вона потребує ресурсів - зростає попит на будівельні матеріали, верстати, обладнання. Машинобудівні фірми й фірми, що виготовляють будівельні матеріали, змушені нарощувати виробничі потужності – зростає і їхній попит на ресурси. Тож зростання інвестицій спричиняє ще більше їхнє зростання.

5. Проблеми і наслідки економічного зростання

Економічне зростання в цілому розглядається як позитивне явище, але це не завжди так. Економічне зростання – це, в першу чергу, навантаження на навколишнє середовище. Економічна діяльність людини призвела до деяких екологічних катастроф (зникнення Аральського моря, Чорнобильська катастрофа, вирубка бразильських лісів).

Аргументи "за" економічне зростання:

- підвищується рівень життя;
- досягається більш справедливий розподіл доходів;
- зв'язок економічного зростання й стану навколишнього середовища є перебільшенням.

Аргументи "проти":

- забруднення навколишнього середовища (98% з того, що береться у природи, повертається їй в якості відходів);
- для вирішення соціально-економічних проблем необхідно не економічне зростання, а розподільча політика;
- невпевненість в майбутньому (зникнення старих професій, поява нових);
- людина через поділ праці, що поглиблюється в ході економічного зростання, втрачає радість творчості.

Деякі вчені, дослідивши всю небезпеку, яка пов'язана з економічним зростанням, вважають, що його треба звести до нуля. Хоча з цим важко погодитися особливо громадянам країн, що розвиваються, тобто найбільш небезпечним.

Перевірте себе, чи засвоїли Ви терміни і категорії: економічний розвиток, економічне зростання, екстенсивний та інтенсивний типи економічного зростання, чинники економічного зростання, продуктивність праці, трудомісткість, матеріаломісткість, фондівіддача (продуктивність капіталу), фондо (капітало-)місткість, мультиплікатор, акселератор.

Перевірте себе, чи уявляєте Ви, який внесок зробили в цей розділ економічної теорії: Х.Кобб, П.Дуглас, Р.Солоу.

Питання для самоконтролю

1. Поясніть різницю між економічним зростанням і економічним розвитком.
2. ВВП Римської імперії зростав і, між тим, імперія зазнала занепаду. Прокоментуйте.
3. Якщо ВВП за 15 років збільшився вдвічі, чи означає це, що рівень життя покращився вдвічі?
4. Кількість робітників на підприємстві зменшилась на 20%, а випуск продукції збільшився вдвічі. Як змінилась продуктивність праці?
5. Вартість виробничих фондів підприємства збільшилася з 2 млн. до 2,5 млн. грн., а випуск продукції за цей же період зріс з 2,2 млн. до 3 млн. грн. Як змінилась ефективність використання виробничих фондів? Визначить це за показниками фондівіддачі й фондомісткості.
6. Як використання досягнень НТП впливає на чинники економічного зростання?
7. Порівняйте переваги й недоліки екстенсивного й інтенсивного типів економічного зростання. Які з наведених нижче чинників можна віднести до екстенсивних, а які до інтенсивних:
  - а) зростання якості сировини, матеріалів;
  - б) розширення виробничих площ;
  - в) зростання фондівіддачі;
  - г) зменшення витрат палива;
  - д) зменшення матеріаломісткості;
  - е) збільшення обсягу інвестицій за умов збереження існуючого рівня технології.
8. Чим був зумовлений екстенсивний тип зростання в СРСР?
9. Як співвідносяться між собою мультиплікатор й акселератор?
10. Назвіть негативні наслідки прагнення людини жити більш комфортно.

Для тих, у кого є час поміркувати:

Поясніть зміст формул "економічне зростання без розвитку", "економічний розвиток без зростання".